

БЪЛГАРСКИЯТ ВАРИАНТ НА ИМПЕРСКИЯ МОДЕЛ ПРЕЗ X В.

Илка Петкова

Великото преселение на народите (IV-VI в.) слага край на Западната римска империя. На нейно място варварите основават свои държави. Настъпилите промени довеждат до издигане ролята на Източната римска империя (Византия) като първостепенен фактор в международните отношения. И макар в следващите столетия тя неведнъж да се изправя пред сложни проблеми и трудни ситуации, все повече се налага представата за нея като символ на стабилност и съвършена държавна организация. Самата Византия се стреми да затвърди тази представа чрез пропагандирането на идеите за божествения произход на имперската власт и особената мисия, с която ръководената от нея империя е натоварена па божие предопределение, а именно да опазва чистотата на християнството и да го защитава и разпространява с цел да обедини в една общност всички християни. Тази общност по подобие на Царството небесно трябва да бъде управлявано от един владетел - византийския император.¹

Изключителната си роля Византия обосновава със своите исторически заслуги за победата на християнството. В съответствие с концепцията за водещото място на императора като единствен законен владетел, получил своите правомощия от Бога и управляващ в негово име, се поставят и взаимоотношенията на субординация спрямо него от стана на останалите владетели. Тези взаимоотношения намират най-пряк израз в умело конструираната система на т.нар. "семейство на владетелите".² В това семейство императорът, като носител на най-високата владетелска титла, заема позицията на "баща", а другите владетели му се подчиняват в зависимост от степента на духовно родство, в което се намират спрямо него - "духовни синове", "братя" и т.н. Тази строго йерархична система е запазена до последните дни от съществуването на византийската империя.

Независимо от стремежа на византийците да съхранят прокламирания от тях световен ред непокътнат, динамичното развитие на средновековна Европа в определени моменти издига нови политически сили, чийто идеи понякога нанасят сериозен удар върху византийската супремация. Първи

опит в това отношение представя деветото столетие. През 800 г., в съюз с папството, франкският крал Карл Велики (768-814) прави първия пробив във византийската доктрина за властта на императора. На Коледа с.г. той се коронясва в Рим за император.³

Аргументите за този акт вероятно трябва да се търсят във вътрешнополитическата обстановка във Византия, т.е. наличието на “женско управление”, влизащо в разрез с разбиранията на епохата. Освен това, не трябва да се забравя и факта, че императрица Ирина (797-802), властна и амбициозна жена, се възкачва на престола след като е ослепила и отстранила от властта собствения си син Константин VI, противно на всякакви морални норми.⁴ Това обстоятелство дава основание на франкския крал да счита престола в Константинопол едва ли не за незаконно зает и да претендира за императорското достойнство.

От своя страна във Византия е проявена неотстъпчивост и ако все пак в 812 г. се стига до компромис, то той трябва да се обясни с пресния спомен за разгрома, нанесен на византийците от хан Крум във Върбишкия проход (811 г.) и победния поход на неговите войски в Тракия.⁵

Принудителната отстъпчивост, обаче, е твърде половинчата, защото Карл е признат само за император, но не и за римски император. Нещо повече, с цел да се омаловажи направената от него промяна в собствената му титулатура, след 812 г. във византийската практика на титулуване спорадично срещания дотогава израз “τὸν Ῥωμαίων” се официализира и става неотменна част от императорската титла.⁶

Стъпката, предприета от византийския управляващ елит за разрешаване на възникналия проблем, е резултат от внимателна преценка на международната обстановка. Тя е съобразена с логичния извод, че дори да се окаже благосклонна към едно българо-франкско сътрудничество, все пак външнополитическата ориентация на франкския владетел е насочена главно към Запада, а проблемите, които той представя, едва ли биха му позволили да предприеме на практика нещо по-конкретно спрямо империята на ромеите. Така, с половинчати отстъпки и конкретни мерки за отразяване на посегателството върху нейното първенстващо място в международния живот, Византия успява да тушира с успех негативите от франкските действия.

Друга е нейната реакция през X в., когато примерът на франките е последван от нейния пряк съсед - българския княз Симеон (893-927). Военните конфликти с него датират още от самото начало на управлението му. Първата война избухва в 894 г., във връзка с преместването на тържището на българските стоки от Константинопол в Солун.⁷ Войната приключва успешно за българите и спорът е разрешен. Изглежда, че противоречията са уредени напълно с подписването на мирен договор към 899 г.⁸ Въпреки това враждата не е уталожена и в 901-902 г. следва успешна българска офанзива в района на Югозападните Балкани, при която е завзета и областта на град Драч. След опустошенията, които арабите нанасят на превзетия от тях Со-

лун през 904 г., българите предприемат опит да го завладеят, но не успяват. Въпреки това, в резултат на техните действия, границата между България и Византия се установява на около 20-тина километра север-северозапад от град Солун при с. Наръш (дн. Неа Филадельфие).⁹

Нов развой на отношенията бележи смъртта на Лъв VI (2.V.912 г.)¹⁰ На престола идва малолетният му син Константин VII (912-959) с регент чичо му Александър (912-913). Последвалата скоро смърт на Александър издига начело на регентството патриарх Николай Мистик, който напразно се опитва, чрез настоятелни писма до Симеон, да предотврати назряващата българо-византийска война. Успешните военни действия довеждат българския княз пред Константинопол и формират у него убеждението, че може да постави въпроса за придобиване на императорската титла.¹¹ Както в случая с Карл Велики и тук предпоставките за българските действия се коренят в сложността на външнополитическата обстановка във Византия, на чийто трон седи владетел, чиято законност е оспорвана от много византийци, тъй като е син на Лъв VI от забранения от църквата негов четвърти брак със Зоя Карбонопсина.¹² И макар след бурни спорове и вражди в средите на византийското общество патриарх Николай Мистик да отстъпва и признава един вид законността на новия василевс, ситуацията в империята около този прецедент е далече от омиротворяване. Това състояние на нещата дава основание на Симеон да счита трона в Константинопол за едва ли не узурпиран и да претендира за императорската власт. За това свидетелства едно от писмата на Николай Мистик от същата година, в което той с възмущение обвинява българския владетел, че иска да заграби властта над ромеите.¹³

Острите противоречия са причината да бъде уредена среща между двамата, придружена от церемония, по време на която е извършен обред с четене на молитва от страна на патриарха. По време на обряда последният поставя на главата на българския княз своя епириптарий вместо корона.¹⁴ Въпреки явната липса на данни за спазване елементите на една действителна коронация, В. Златарски е на мнение, че Симеон е обявен за втори василевс.¹⁵ Становището за коронацията на Симеон ими своите защитници и до днес. По-убедително е, обаче, да се приеме, че в случая най-вероятно се касае за получаването на патриаршеска благословия, каквато е нормално да бъде получена при подобни обстоятелства.¹⁶ С други думи, изглежда че, въпреки силния натиск, който упражнява българският княз, той не успява да получи желаното от него. И все пак, изглежда, че са му дадени някакви надежди в тази насока чрез договорката за брак на дъщеря му с Константин VII, което би му отворило пътя към титлата василиопатер (баща на василевса), съимператор и император в по-далечно бъдеще.¹⁷

В 914 г. във Византия отново настъпват промени. В резултат на държавен преврат начело на регентството застава императрица Зоя. Тя отхвърля категорично искането на Симеон да му бъде призната царската титла, а също така и предишните договорености за сродяване между двата двора.¹⁸

Отвегната реакция е подновяване на военните действия от българска страна и разгромяване на византийците при р. Ахелой и Катасирти в 917 г.¹⁹ Блестящите победи подтикват българския княз да постави много настоятелно пак въпроса за царската титла и да заплаши, че в случай на отказ ще атакува Константинопол. Въпреки надвисналата голяма опасност, византийците не показват никакво желание за уреждане на въпроса чрез компромис. Като изразител на византийското гледище, патриарх Николай Мистик мотивира категоричната позиция на империята с особеното естество на отношенията между българи и ромеи след покръстването като специални духовни връзки между покръстени и кръстители. Според него това обстоятелство изключва напълно каквато и да било възможност за българско господство над византийците.²⁰

Всичко това показва ясно, че за разлика от разгледания вече епизод с франкския владетел, в случая с българския княз империята не е склонна на абсолютни никакви отстъпки по отношение на домогванията на последния до императорския титул. Причината за нейното поведение по всяка вероятност трябва да се обясни най-вече с ясното съзнание за много по-реалната и непосредствена заплаха, която той представлява за нея поради прякото съседство на държавата му. Затова във византийския двор са категорични, че тук компромис не бива да се допуска.

Самият Симеон също разбира, че няма да склони империята на отстъпки и затова пристъпва към уреждане на въпроса по друг начин. Следвайки утвърдените принципи на византийското самодържавие, той свиква всенароден църковен събор и издига българската архиепископия в патриаршия, а новопроизведеният глава на българската църква го коронясва за “цар на българи и гърци”, което е равнозначно на титлата на ромейския император ($\text{Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων}$). Измененията в начина на титулуване на българския владетел намират израз в запазени негови моливдовули.²¹

Въпреки всичко, коронацията си остава чисто българско дело, непризнато от Византия, в която не настъпва никаква промяна по отношение титулуването на Симеон. То остава по традиция твърде общо и принижено - като архонт, предводител и т.н.

Надеждите за признание от византийска страна рухват окончателно в 919 г., когато във византийската империя настъпва следващата по ред драматична промяна в управлението. Императрица Зоя е отстранена от енергичния арменец Роман Лакапин. Той оженва дъщеря си за Константин VII и за кратко време изминава пътя от василиопатер до съимператор и император.²² Неговото възкачване е прието от страна на Симеон с бурно негодувание. Той го третира като незаконна узурпация и подновява своите претенции за императорската титла. Това личи от писмо на патриарх Николай Мистик, който отхвърляйки безапелационно мотивите на българския владетел, му заявява категорично:

“Не казвай ”нека остави царството онзи, който вече се е възкачил на

царския престол”, понеже това е невъзможно. Недей писа, управителите на ромейското царство и народът да те признаят за василевс и господар, защото това не може да стане и никой няма да се съгласи даже да изслуша подобна реч”²³

Непоклатимостта на византийската теза отстоява още по-крайно самият Роман Лакапин, който в кореспонденцията си до Симеон открито заявява: “...ако искаш да се наричаш василевс на ромеите, нищо не ти пречи да се провъзгласиш и за господар на цялата земя...или по-добре, ако ти предпочиташ, провъзгласи се за емир на сарацините.”²⁴ И още: “Как би могло да има двама василевси, както ти безполезно се стремиш, различни по произход, нееднакви по характер. И да се надпреварват по императорското достойнство.”²⁵

И така, опитите на Симеон, подобно на Карл Велики да използва създадената на няколко пъти благоприятна вътрешнополитическа ситуация във Византия, за да оспори законността на управлението и да заяви своите претенции относно императорската титла, остават безрезултатни, защото империята ясно осъзнава разликата и не прави никакви отстъпки на българския владетел.

Интересни наблюдения могат да бъдат направени и по отношение на някои елементи от императорската титла, така както тя е използвана от западния владетел от една страна и от източноевропейския от друга. Прави впечатление, че и двамата използват идентични епитети като “миротворец” (Симеон) и “миротворен” (Карл Велики). Тези епитети, обаче, са носители на различно съдържание. В западната формула епитетът “миротворен” визира едно вече фактическо състояние на нещото, т.е реалното създаване на Карловата империя чрез успешната експанзия на франките спрямо баварци, саксонци, лангобарди, авари, славяни, мюсюлмани (в Испания) и т.н., което създава илюзията за възобновяване на Римската империя на запад или създаване на нов ред - *Rex Christiana*²⁶. В случая със Симеон практическа реализация на проекта за нова империя няма, а се подразбира нейната бъдеща реализация чрез унищожаване на византийския ред и създаване на нов, обединяващ българи и ромеи в нова православна имперска структура под неговото лично управление. Това обаче си остава само една мечта, нереализирана и вълнуваща житейския му път до самата му смърт.

Причините за неуспеха на Симеон да осъществи имперските си планове трябва да се търсят не само в подчертаната неотстъпчивост на Византия поради реалния ѝ страх от упоритостта, с която Симеон преследва своите планове и средствата, с които разполага за тяхното осъществяване. Неуспехът на българския владетел се дължи не само на упоритата съпротива на Византия, но и на други причини. На първо място трябва да се изтъкне липсата на добре разработена имперска идеология в нейния български вариант. Както е известно, за идеите на Симеон в тази насока няма конкретни данни и изводите за тях се правят или по пътя на логиката, или въз основа на

съдържащите се в писмата на неговите опоненти коментари.

От друга страна е необходимо да се отбележи и фактът, че дори да се допусне като вероятна аргументацията на Симеоновите претенции за императорската титла чрез позоваване на исторически свидетелства за произхода на редица императори от Ромейския запад (Балканите, респ. българските земи), положението на българския владетел като духовен син и наследник на императора, богоизбранността на българския народ и т.н., както приемат някои автори,²⁷ в крайна сметка това едва ли ще е достатъчно. Защото въпреки постоянството, с което действа, Симеон все пак не успява да осигури едно от най-важните условия за постигане на своята цел, а именно да изгради задължителната за византийската супремация връзка между владетел-столица, чрез установяване на своето постоянно присъствие в Константинопол в качеството си на ромейски император. Всичко това предопределя и безрезултатността на неговите амбиции и борбата за тяхната практическа реализация.

¹ **A. Rambaud**, *Etudes sur l'histoire byzantine*, Paris, 1912, p.206; **G. Ostrogorsky**, *The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order - Slavonic and East European Review*, 35, p. 1-14; **H. Hunger**, *Reich der neuen Mitte: Der christliche Geist der byzantinischen Kultur*, Graz, 1965, S. 61-107; **J. Meyendorf**, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, London - Oxford, 1975, p. 216; **H. Beck**, *Reichsidee und national Politik im spätbyzantinische Staat*, BZ, 53, 1960, S.86-95; Idem, *Das byzantinische Jahrtausend*, München, 1978, S.87-107; **D. Nikol**, *Church and Society in the Last Centuries in Byzantium: The Empire of New Rome*, London, 1980, p. 218; *Культура Византиизм*, I, М., 1984, с. 94-103; **Г. Бакалов**, *Византия. Културно-исторически очерци*, С., 1992, с. 291-292 .

² **Ф. Дьолгер**, *Средновековното "семейство на владетелите" и българският владетел*, СпБАН, 61, 1943, с. 181-222; **Г. Острогорски**, *Сабрана дела*, 5, *О верованьима и схвацаньима византинаца*, Београд, 1970, с. 241-252; **И. П. Медведев**, *Империия и суверенитет в средние века (на примере истории Византии и некоторых определенных государств)*, Л., 1972, с. 412-424; **Е. Arveler**, *Politička ideologija vizantijskog Carstva*, Београд, 1988, 148; **И. С. Чичуров**, *Политическая идеология средневековья (Византия и Русь)*, М., 1991, с., 19-126; **Г. Бакалов**, *Цит. съч.*, с. 306, **Цв. Стефанов**, *Власт и авторитет в средновековна България (VII-ср. IX в.)*, С., 1999, с. 108.

³ **L. Halphen**, *Charlemagne et l'Empire carolingien*, Paris, 1979, p. 122 et note 405.

⁴ **Д. Ангелов**, *Византия. Политическа история*, С., 1994, с. 112.

⁵ **В. Бешевлиев**, *Първобългарски надписи*, С., 1979, с.110;

⁶ **О. Treitinger**, *Die öströmischen Kaiser und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höflichen Zeremoniel*, München-Jena, 1938, S. 187-188; **Г. Острогорски**, *Обреди крунисанья из книге о церемонияма*, Сабр. дела, т. 5, Београд, 1970, с.286 .

⁷ **М. Войнов**, *Промяната в българо-византийските отношения при цар Симеон*, ИИИ, 18, 1967, 147-200; **Г. Цанкова-Петкова**, *Първата война между България и Византия при цар Симеон и възстановяването на българската търговия с Цариг-*

рад, ИИИ, 20, 1968, 167-198; **И. Божилов**, *Към хронологията на българо-маджарската война при цар Симеон (894-896)*, ВИС, 6, 1971, 20-33.

⁸ **Iv. Vožilov**, *A propos des rapports bulgare-byzantines sous le tzar Simeon (893-912)*, BVL, VI, 1980, p.80.

⁹ **Й. Иванов**, *Български старини из Македония*, С., 1931, с.19.

¹⁰ **A. Тоунбее**, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford Univ.Press, London-New York-Toronto, 1973, p.8, **G. Osrtogorsky**, *Histoire de L'etat byzantin*, Paris, 1977, p.287.

¹¹ **В. Златарски**, *Държавно-политическите идеи на цар Симеона*, Летопис на БАН, кн. XII, 1928/29, с.200 и сл.; **Г. Бакалов**, *Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии)*, С., 1985, 108.

¹² **R. Guiland**, *Etudes byzantines*, Paris, 1959, p.240-248, **R.J.Jenkins**, *Byzantium, The Imperial Centuries*, London, 1966, p. 219, **R. Karlin-Heyter**, *Le Synode à Constantinople de 886 à 912 et le role de Nikolas le Mistique dans l'affere de la tetragamie*, JÖB, 19, 1970, p. 59-101.

¹³ **В. Златарски**, Цит.съч., с.200.

¹⁴ **L. Brehier**, *Les institutins de l'empire byzantin*, Paris, 1970, p. 18.

¹⁵ **Ив. Божилов**, *Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на средновековна България*, С., 1983, с.105.

¹⁶ **Ив. Снегаров**, *Коронясан ли е бил княз Симеон в 913 г.?* - ГСУ-БФ, XXIV, 1946/1947; **Г. Бакалов**, *Средновековният български владетел*, с.108-119.

¹⁷ **Nikolas I Patriarch of Konstantinople**, *Letters, Greek Text and English Translation* by R.J.H.Jekins and L.G.Westerink, Washington, 1973, n.16, p.108. 73-75.

¹⁸ *Ibidem*, Срв. **Ив.Божилов**, Цит.съч. с.118.

¹⁹ **Ioannis Skylitzae**, *Synopsis Histotium*, editio/princeps, rec. I. Thurn, Berlin, 1973, p.202.77-204.37; **Leonis Grammatici**, *Chronologia*, Bonnae, 1842, p. 294.10-296; **Georgii monachidici Harmatoli**, *Chronicon*, ed. E. Muralt, Petropoli, 1859, p.806.8-808.3.

²⁰ **Г. Бакалов**, *Средновековният български владетел*, с.113.

²¹ **Т. Герасимов**, *Три старобългарски моливдовула*, ИБАИ, VIII, 1934, с.450; Същият, *Оловни печати на българските царе Симеон и Петър*, ИАИ, XII, 1939, с.354; **Г.Бакалов**, Цит.съч., с.113-114.

²² **St. Runsiman**, *Romanus Lecapenus and his Reign*, A Study of Tenth-Century Byzantium, Cambridge, 1929; **V. Grummel**, *Notes de chronologie byzantine*, Echos d'Orient, 35, 1936, p.331-335.

²³ **Nikolas I**, *Letters*, n.19, p.126-130, 128, 21-25.

²⁴ **Théodore Daphnopates**, *Correspondence*, Editée et traduite par J. Darrouzes et L.G.Westerink, Paris, 1978, n.25, p.27-30.

²⁵ *Ibidem*, n.6, p.73.78-79.

²⁶ **L. Halphen**, *Charlemagn*, p.57.

²⁷ **П. Павлов**, *Християнското и имперско минало на българските земи в ойкуменистичната доктрина на цар Симеон Велики (893-927 г.)* - В: *Източното православие в европейската култура*, С., 113-115.

**THE BULGARIAN VERSION OF THE IMPERIAL MODEL DURING
THE TENTH CENTURY**

Ilka Petkova

The main purpose of the article is to make a comparison between the Imperial model of the Franks king Karl the Great (768-814) and the Bulgarian version of the imperial model during the Tenth century in the way to the similarities and the differences, the specific byzantine reaction toward the efforts of forcing lack of these two models is also pointed out and the reasons for bulgarian failure in this direction are clarified.